

Ethische dilemma's in de praktijk dwingen tot morele weging

RICHARD GROOTHOFF*

Het artikel van Lia van Doorn in het afgelopen septembernummer¹ heeft de nodige reacties gegeven. We plaatsen hier de reactie van Richard Groothoff, die het gesprek over ethiek voortzet.

Lia van Doorn heeft volgens Richard Groothoff gelijk wanneer zij stelt dat het de hulpverlening aan moraal ontbreekt². Van Doorn verwijst hierbij naar maatschappelijke ontwikkelingen waarbij instellingen in toenemende mate het morele handelen van sociaal werkers verwaarlozen dan wel verdringen. Een goed moment voor Groothoff om bij de ontwikkeling van het onderwijs nog eens stil te staan bij de toerusting van de toekomstige sociaal werker.

Een belangrijk onderdeel van de normatieve professionaliteit van een beginnend beroepsbeoefenaar zou moeten bestaan uit het achtereenvolgens kunnen herkennen, formuleren, wegen en beoordelen van een moreel dilemma in een professionele context. In deze bijdrage zal ik ingaan op zowel het herkennen van een ethisch dilemma als het signaleren van de bedreigingen hiervan. Hierbij zal ik gebruik maken van voorbeelden uit mijn praktijkervaring als jeugdbeschermer bij Sichting Nidos.

Continuüm

Het herkennen van een moreel dilemma veronderstelt ten eerste een besef dat je anders kunt – of had kunnen – handelen, en ten tweede het inzicht dat de keuze tussen deze handelings-

alternatieven een keuze inhoudt tussen twee botsende waarden, normen of deugden.

Als de lade van het mortuarium open rolt en ik het onherkenbaar gebarsten gezicht van Sila zie, galmt nog een laatste zin van hem door mijn hoofd: 'Er vallen binnenkort nog doden'. Had ik anders kunnen handelen? Had ik toen het besef dat ik kon kiezen tussen het welzijn van Sila en een gelijke behandeling van zijn inmiddels illegale vriend Rigobert? Had ik kunnen voorzien dat deze ongelijke behandeling zou kunnen leiden tot de dodelijke ruzie? Wat voor een hulpverlener wilde ik eigenlijk zijn?

* Richard Groothoff is docent Ethiek en Geschiedenis op de afdeling Sociale Studies aan de Hanzehogeschool te Groningen.

Een determinist
sluit zijn ogen
voor het eigen
aandeel

Wat betreft de handelingsvrijheid zullen de filosofie en de wetenschap ons op met de omstrede – en daarmee voorlopige – resultaten die onder te brengen zijn op een continuüm met aan het ene uiteinde het existentialisme met de menselijke vrijheid als fundament en aan het andere uiteinde de volledige onderworpenheid aan de causale wetten van bijvoorbeeld natuur of maatschappij.

Deze diversiteit aan beschikbare vormen van (in)determinisme kan naar omstandigheden en behoefte door deze en gene aangepast en gedragen worden. Althans, zo lijkt het. Zo kan iemand een handeling vooraf ervaren als een vrije keuze, maar deze zelfde handeling achteraf interpreteren als het resultaat van onontkoombare natuurwetten.

Wij herschrijven voortdurend onze geschiedenis. Het inschalen is niet vrijblijvend. Ik bepaal immers in hoeverre ik verantwoordelijk ben voor de dood van mijn pupil. Bij inschaling aan de kant van maximale handelingsvrijheid komt de werkelijkheid op mij over als iets wat ik naar mijn hand kan zetten, maar dat bij het mislukken hiervan omslaat in iets angstwekkends en vervreemdend. De dilemmadetector slaat voortdurend aan. Ik zie overal mogelijke dilemma's waartussen ik moet kiezen en dus ook fout kan kiezen. Het was de wanhoop die ik voelde toen ik door de mentor werd ingelicht over de dood van Sila.

Morele detector

Mijn toenmalige praktijkleider leek mijn situatie in te schatten aan de andere kant van de schaal en drukte mij op het hart dat ik geen schuld had aan deze 'zaak'.

Wellicht ging het haar niet zozeer om een juiste inschatting als wel om het voorkomen van de voornoemde negatieve grondstemming die nu eenmaal met een besef van handelingsvrijheid gepaard gaat. De opvatting geen greep op de werkelijkheid te hebben leidt weliswaar tot berusting, maar kan ook verworden tot lijdzaamheid en een gevoel overbodig te zijn. Wat maakt mijn werk als jeugd-beschermmer nog uit als het lot toch niet af te wenden is? Wat moet ik *überhaupt* als veranderekundige in een onveranderbare wereld?

Bij een determinist is de detector voor morele dilemma's uitgeschakeld. Wie fatale gebeurtenissen toeschrijft aan om het even economische verhoudingen of neurotransmitters heeft zijn ogen gesloten voor een mogelijk eigen aandeel. Met andere woorden: het ontbreekt hem aan de voorwaarden om zich schuldig te voelen.

Logisch onderzoek

Wat we wel kunnen vaststellen, is dat we alleen kunnen handelen vanuit de veronderstelling dat we vrij zijn. Zelfs als mijn uitgangspunt zou zijn dat mijn keuze om Sila al dan niet te ondersteunen door allerlei factoren van buitenaf bepaald zou zijn, dan nog moest ik kiezen. Ik moest – met andere woorden – kiezen wat van te voren al bepaald was.

Kant, van wie laatstgenoemd inzicht komt, redt de ethiek uit de handen van zijn deterministisch wereldbeeld door er een andere wereld aan toe te voegen. In de wereld van de zintuiglijke waarneembare verschijnselen is de mens onderworpen aan de natuurwetten; in de wereld achter de verschijnselen is de mens autonoom en de bron van universaliseerbare wet-

ten. De mens wordt zo opgevat als burger van twee werelden.

De beantwoording van de vraag hoe ik had moeten handelen, begint volgens Kant niet met een onderzoek naar een mogelijk oorzakelijk verband tussen mijn handelen en de dodelijke vechtpartij, maar begint met een logisch onderzoek naar de regel die ik met een bepaalde handeling volbreng. In een wereld onderworpen aan onvermijdelijke natuurwetten is ethiek mogelijk, mits men zich van de dagelijkse werkelijkheid afwendt.

Deze korte theoretische exercitie leert dat een berustende deterministische reconstructie achteraf mogelijk nergens op berust en dat een besef van vrijheid niet hetzelfde hoeft te zijn als handelingsvrijheid. De sociaal werker zal zich bewust moeten zijn van deze diversiteit aan opvattingen inzake (in)determinisme. Hiertoe is het mijns inziens nodig om eigen opvattingen hieromtrent los te wrikken, tegen het licht te houden en een gewogen plek te geven op de voornoemde schaal. De sociaal werker kan dan niet alleen zijn gevoeligheid voor het herkennen van morele dilemma's zelf zonodig bijstellen, maar zal zich in individuele gevallen bovendien minder snel schuldig maken aan het bij voorbaat stelling nemen in deze kwestie.

Botsende waarden

Niet iedere handelingskeuze neemt de vorm aan van een dilemma, dat wil zeggen de opgave om te kiezen uit mogelijkheden die beide bezwaarlijk zijn. Bij een moreel dilemma bestaat de keuze veelal uit de botsing tussen twee waarden (normen of deugden) die ons na aan het hart liggen. De keuze voor één van beide handeling-

salternatieven betekent dan ook het schaden van een voor ons essentiële waarde.

Een klassiek voorbeeld van een dergelijk dilemma uit de beroepspraktijk is het al dan niet ingrijpen in op het eerste gezicht uitzichtloze situaties; de botsende waarden zijn bijvoorbeeld de eigen verantwoordelijkheid van bijvoorbeeld de ouders en het tot zijn recht komen van de kinderen.

Een vader van vier kinderen die bij Nidos onder toezicht staan belt op. Hij en zijn vrouw zijn uitgeprocedeerd en gaan terug naar hun land Angola. Om de reispapieren in orde te maken heeft hij de adressen van de huidige verblijfplaatsen van zijn kinderen nodig. De kinderen, waarvan de jongste 5 en de oudste 11 jaar is, zijn in Nederland geboren en beheersen niet het Portugees. In verband met de agressieve houding van vader zijn de adressen van de pleeggezinnen geheim. Mario, het oudste zoontje is opgenomen in de jeugdinrichting in verband met aangetoonde zware mishandeling door vader. Zodra de naam van vader wordt genoemd krimpt het jongetje ineen. Ik heb de mogelijkheid over te gaan tot ontheffing zodat ik voor de kinderen zelfstandig een asielprocedure op kan starten. De kinderen kunnen dan in Nederland blijven. Gezien de huidige situatie in Luanda zal dat een definitieve breuk tussen kinderen en ouders betekenen. De juridische afdeling wenst mij veel wijsheid toe in het besluit al dan niet deze ontheffing bij de Raad aan te vragen.

Niet iedere
keuze is een
dilemma

Ethische dilemma's

De beginnende beroepsbeoefenaar is in dergelijke gevallen meer gebaat bij globaal inzicht in mogelijk botsende waarden, normen of deugden dan bij gedetailleerde instructies bij de toepassing van artikelen uit de beroepscode.

Zwangerschap van een moreel dilemma gaat vrijwel altijd gepaard met misselijkheid en braken. Het is voor de beginnende beroepsbeoefenaar dan ook van groot belang om de gevaren voor het ethische dilemma te herkennen.

Als eerste is er het gevaar van wat wel genoemd wordt: de restauratie. Het dilemma wordt snel afgedicht met een kant-en-klaar antwoord. Het dilemma wordt aldus dood geboren.

Aan analyse, weging, beoordeling en verantwoording wordt niet meer toegekomen. In dit geval is het belangrijk dat de sociaal werker inzicht heeft in de eigen alledaagse omgang met morele dilemma's en het vermogen ontwikkelt om een oordeel op te schorten ten gunste van een systematische afweging en beoordeling.

Een collega, werkzaam bij het COA, kijkt mij verrast aan als ik hem aanspreek op zijn 'succesvolle samenwerking' met de vreemdelingendienst om twee van mijn minderjarige pupillen tijdens zijn spreekuur onverwacht in de boeien te laten slaan en in vreemdelingenbewaring te nemen. 'De vreemdelingenwet staat nu eenmaal boven het Burgerlijk Wetboek.'

Daarnaast is er het gevaar van moreel relativisme. In dit geval wordt het morele dilemma wel geboren, maar verwaarloosd. Als een morele standaard voor het beoordelen van een handeling ontbreekt, blijkt ieder oordeel

vrijblijvend. Rigoureuze toepassing van een dergelijke opvatting brengt het gevaar met zich mee dat uiteindelijk wordt gekozen op grond van niet morele standaarden zoals efficiëntie of smaak. De sociaal werker zal dus bekend moeten zijn met deze begrippen alsmede de mogelijke gevolgen hiervan voor de beroepspraktijk.

Tijdens de strafzitting in de meervoudige strafkamer beantwoordt Rigobert de vraag waarom hij niet stopte met slaan: 'Zo lossen wij Afrikanen deze zaken op'.

Een derde gevaar is het wegdrukken van het geweten. Het bewustzijn verantwoordelijk te zijn voor het wel en wee van mijn pupil wordt verdoofd door het besef een klein radertje van een grote machinerie te zijn. Dit besef kan een zodanige vorm aannemen dat we niet eens meer weten dat we deel uit maken van een groter organisme, laat staan dat we nog beseffen waar dat eigenlijk toe dient. Verantwoordelijkheid voor mijn pupil verschrompelt uiteindelijk tot een preoccupatie met een werkwijze of methode. Zo herinner ik mij dat wij geschoold werden in het voeren van een dialoog met uitgeprocedeerde pupillen zonder dat voldoende stilgestaan werd bij de noemer waaronder deze plaatsvond, namelijk het terugkeergesprek. Dit afstaan van het morele dilemma zien we met name in de grotere instellingen en onoverzichtelijke samenwerkingverbanden waar het marktdenken en de bureaucratie de discretionaire ruimte van de sociaal werker steeds verder heeft verdrongen.

Een Chinees meisje wordt zwanger achtergelaten bij een AZC. Het

Na herkenning van ethische dilemma's kan moreel gewogen worden

prostitutienetwerk had aan dit lichaam momenteel te weinig inkomsten. Na de geboorte van haar kind wordt zij uit de voorziening gezet omdat zij inmiddels 18 jaar is geworden. De sociaal pedagogisch medewerker stelt mij hiervan op de hoogte waarbij zij verwijst naar het in gang gezette protocol.

Tegenovergesteld

Bewustwording en intellectuele weerbaarheid van sociaal werkers zou een mogelijke beweging in tegenovergestelde richting kunnen bewerkstelligen.

Als het dilemma eenmaal is gered van de gevaren van restauratie, relativis-

me, en de uitschakeling van het geweten kan eindelijk worden begonnen met het verzorgen en koesteren van deze jonge spruit. Met andere woorden: er kan worden overgegaan tot analyse en morele weging. We kunnen beginnen met ethiek.

Noten

¹ Zie ook Doorn, Lia van (2009).

Morele dilemma's en morele oordeelsvorming in de jeugdzorg. In: *Jeugdbeleid*, 2009, 3, pag. 137-142.

² Doorn, Lia van. Hulpverlening mist moraal. In: *Volkskrant*, 24-08-2009.